

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

УДК 340.1

*М. В. Пампура**кандидат юридичних наук, здобувач**Харківського національного університету внутрішніх справ*

ПОЛІТИЧНА ТРАНСФОРМАЦІЯ ЯК СУЧАСНИЙ РІЗНОВИД ПРОЦЕСУ РОЗВИТКУ ПОЛІТИЧНОЇ СИСТЕМИ

Категорія «політичний процес» є однією з найбільш уживаних у сучасній суспільно-політичній науковій літературі. При цьому активне використання не закріпило за нею відповідного чіткого змісту, тож сьогодні вона трактується надзвичайно широко. Необхідність більш чітко зафіксувати зміст і межі застосування цієї категорії, виявити її евристичні можливості зумовлюється не лише теоретичними, а й практичними інтересами, насамперед необхідністю аналізу реальних перетворень, що відбуваються в державно-правовій дійсності сучасної України.

Теорія політичного процесу розроблялася такими видатними вченими, як Г. Алмонд, С. Гантінгтон, Д. Гелд, Д. Істон, Т. Парсонс, Г. О'Доннел, А. Пшеворський, Д. Растоу, Ф. Шміттер, П. Штомпка та ін. Питання соціальних і політичних трансформацій досліджувалося такими вітчизняними й зарубіжними дослідниками, як В. Гельман, Є. Головаха, В. Горбатенко, Т. Загороднюк, Т. Заславська, М. Ільїн, В. Колісник, О. Куценко, М. Михальченко, Н. Паніна, М. Шульга та ін.

Незважаючи на велику кількість наукових досліджень у цій сфері, належного наукового аналізу потребує питання структури й особливостей різновидів політичного процесу стосовно посттоталітарних суспільств, адже зрозуміти характер і спрямованість трансформацій у політичній і правовій сферах українського суспільства, концептуально інтерпретувати зміни, які в ньому відбуваються, неможливо без чіткого усвідомлення змісту й специфіки поняття «політичний процес», що й зумовлює актуальність статті.

Метою статті є дослідження категорії політичної трансформації як особливого різновиду політичного процесу, що передбачає визначення сутності і змісту поняття «політичний процес», аналіз його структури та видів, визначення характерних ознак і особливостей процесу політичної трансформації у співвідношенні з іншими різновидами процесу розвитку політичної системи суспільства.

У сучасній науці існують різні інтерпретації політичного процесу: деякими вченими він ототож-

нюється з політикою й протиставляється іншим сферам суспільного життя – економічній, соціальній тощо (Р. Доуз); школа структурно-функціонального аналізу (Т. Парсонс, Р. Мертон) визначає політичний процес як форму функціонування політичних систем і їхніх окремих елементів; у межах конфліктологічного підходу (Р. Дарендорф, Л. Козер) політичний процес постає груповим суперництвом за матеріальні ресурси й соціальні статуси; біхевіоризм (Ч. Мерріам, Г. Лассуел) розглядає політичний процес як певні поведінкові аспекти реалізації суб'єктами своїх інтересів тощо.

У найзагальнішому вигляді поняття «політичний процес» (від лат. *processus* – просування) відбиває динаміку політичного життя, ступінь змін, що в ньому відбуваються, і може бути визначено як зміна стану соціально-політичної дійсності (передусім політичної системи) суспільства [1, с. 353]; форма функціонування політичної системи суспільства, яка еволюціонує в просторі, часі; специфічна взаємодія носіїв політичної влади на основі виконуваних ними політичних ролей і функцій [2, с. 394–395]; сукупність видів діяльності суб'єктів політичних відносин, що відбивають стадії зміни політичної системи й спрямовані на досягнення певних політичних цілей [3, с. 199].

Зміст політичного процесу може бути різноманітним: політичні процеси супроводжують розвиток усіх сфер суспільства, їх наявність можна виявити в економіці, соціальних відносинах, культурній сфері тощо. Спрямованість і характер політичних процесів безпосередньо визначається рівнем загальної (й особливо політичної та правової) культури суб'єктів влади. Значущість категорії «політичний процес», отже, зумовлюється її орієнтаційними можливостями, здатністю певним чином трактувати політичні події та явища.

Структуру процесу становлять його суб'єкти (інституціоналізовані та неінституціоналізовані), об'єкти (що мають бути створені або досягнуті як мета), а також методи й ресурси, що пов'язують суб'єкти та об'єкти процесу. Так, відповідно до мети (спрямованості) процесу формуються завдан-

ня, обираються засоби й методи, визначаються просторові та тимчасові характеристики (темпи, строки, масштаби процесу), визначається відповідність елементів процесу один одному: суб'єкта – меті, засобів і методів – цілям, виконавців – завданням тощо [4, с. 394–395]. Окремі дослідники розширюють параметри політичного процесу, зараховуючи до нього політичні інтереси, політичну діяльність суб'єктів і носіїв влади, а також увесь комплекс політичних відносин, які складаються в результаті їхньої діяльності [1, с. 354].

Політичний процес має низку власних характеристик. По-перше, важливе значення для визначення змісту й характеру політичного процесу має аналіз суб'єктів політичної діяльності. По-друге, варто зазначити, що політичний процес, який реально відбувається, завжди зазнає впливу з боку різних політичних сил, що передбачає аналіз стану й співвідношення політичних сил у політичному процесі. По-третє, важливе значення має врахування особливостей зовнішнього впливу на перебіг подій у політичному процесі [5, с. 411].

Отже, основні характеристики політичного процесу можна поділити на зовнішні та внутрішні. До зовнішніх варто зарахувати характеристики часу (тобто час виникнення й розвитку процесу, ступінь його сталості, періодичності, швидкість перебігу тощо), а також просторові характеристики (центральні або периферійні, загальнодержавні або місцеві, в окремих сферах життєдіяльності суспільства або в окремих політичних організаціях тощо). Внутрішні характеристики стосуються якості зв'язку учасників процесу (співробітництво або протиборство), спрямованості процесу (прогрес або регрес), ролі об'єктивних умов і суб'єктивного фактора, стихійності або усвідомленості подій, що відбуваються [5, с. 411–412]. В. Желтов аналізує політичні процеси за такими підставами, як об'єкт політичного впливу (виділяючи внутрішньополітичні та зовнішньополітичні процеси), характер перетворень (революційні й еволюційні), значущість для суспільства (базові та периферійні), публічність (відкриті й латентні), стійкість (стабільні та нестабільні) [1, с. 365]. А. Пойченко відзначає, що зміст політичного процесу визначається низкою чинників, які характеризують рівень розвитку соціальних та економічних відносин, стан духовно-ідеологічної сфери суспільства й тих концептуальних моделей, що концентрують загальні уявлення про світові процеси, тенденції розвитку громадської думки, пріоритет у ній певних політичних цінностей тощо. Отже, зміст політичного процесу створюють різні за рівнем, масштабом і спрямуванням дії суб'єкти політики; частину з них можна зарахувати до міжнародних, глобальних процесів, що потребують координації та об'єднання зусиль суб'єктів політики на рівні значних регіо-

нів, держав чи світового співтовариства загалом, а інші мають частковий (парцелярний) характер [6, с. 267]. Учений підкреслює, що сучасні країни мають різний розвиток і рівень динамічності, а також різну спрямованість політичних процесів. Більше того, іноді виникають ситуації, коли в одному макрополітичному процесі діють два чи більше різноспрямованих і неоднорідних субпроцеси [6, с. 267]. Проте за допомогою відповідних критеріїв можна виокремити певне коло основних різновидів політичних процесів у сучасному світі.

Аналіз основних наукових підходів до класифікації процесів надає можливість виділити такі основні види сучасних політичних процесів:

- виходячи із середовища перебігу політичного процесу, внутрішньополітичні (взаємини між елементами політичної системи, пов'язані з реалізацією політичної влади) і зовнішньополітичні (відносини між державами, пов'язані з досягненням політичних компромісів);

- за природою політичного процесу, еволюційні (поступові зміни певних видів взаємодії суб'єктів політики, елементів політичної системи) та революційні (кардинальна зміна характеру відносин, що призводить до політичних конфліктів і криз);

- за орієнтованістю суб'єктів політики, конфронтаційні (зумовлені боротьбою між учасниками політичного процесу) та консенсуальні (які характеризуються співробітництвом учасників політичного процесу);

- за ступенем стійкості взаємозв'язків політичних структур, стабільні (стійкі моделі поведінки й механізми прийняття політичних рішень) і нестабільні (виникають, як правило, в умовах кризи як прояв зміни політичної обстановки);

- за часом перебігу політичного процесу, тривалі й короткочасні;

- за рівнем поширення політичного процесу, глобальні (відбуваються у світовому співтоваристві, а також на рівні окремої держави), регіональні та локальні (відбуваються на рівні певного регіону);

- відповідно до характеру перебігу політичного процесу, відкриті (які характеризуються відкритим характером, зовнішніми проявами) і латентні (тобто приховані процеси, що відбуваються без зовнішніх проявів) [3, с. 199–201; 6, с. 268–270; 7, с. 214–215].

Залежно від якісних і кількісних характеристик змін можна виділити дві основні форми перебігу політичних процесів: режим функціонування та режим розвитку. Режим функціонування політичного процесу характеризується простим відтворенням сформованої моделі відносин, використанням усталених механізмів реалізації політичної влади. Пріоритет традицій над інноваціями охороняє політичну систему від якісних

змін, надаючи всій системі достатню стабільність і стійкість. Режим функціонування має яскраво виражений циклічний характер, що проявляється в послідовній зміні певних фаз здійснення основних політичних дій, реалізації політичною системою встановлених функцій. Цикли політичного процесу, як правило, визначаються проведеннями з певною періодичністю виборами до органів державної влади, які, стаючи «підтримкою» політичної системи, легітимізують дії політичної влади. У тоталітарних державах, де повністю відсутня політична конкуренція, такий режим досягає свого крайнього прояву – так званого політичного застою, котрий проявляється в практично повній «консервації» політичного життя, що, у свою чергу, істотно гальмує економічний, соціальний і культурний розвиток суспільства.

Політичний процес, який характеризується високою інтенсивністю тих чи інших політичних змін, визначається як політичний розвиток. Політичний розвиток являє собою таку зміну (або набуття) якостей і характеристик політичної системи, яка дає їй змогу адаптуватися до нових умов соціально-політичного життя. Режим розвитку політичного процесу супроводжується істотною зміною структури й характеру політичних відносин, механізмів функціонування елементів політичної системи, а також характеру її взаємодії із зовнішнім середовищем [3, с. 201]. Режим розвитку є найбільш адекватною формою реагування структур і механізмів влади на нові соціальні вимоги та відповідні зміни в політичній системі. Із політичним розвитком зазвичай пов'язується перехід від старих, недосконалих форм політичного життя до нових, більш досконалих.

Сучасний історичний період характеризується найбільш глибокою та всебічною кризою тоталітарних і авторитарних політичних режимів у різних регіонах світу. Намагання оцінити ті неоднозначні зміни, що відбуваються в таких політичних системах, виявити джерела, характер і спрямованість змін у суспільствах, що змінюють моделі економічного й політичного розвитку, призвело до формування теорії політичної модернізації та низки транзитологічних концепцій.

Під політичною модернізацією розуміється процес, пов'язаний із оновленням інститутів політичної системи, а також характеру політичних відносин [3, с. 152]; наданням політичній системі (інституту, організації) сучасного вигляду, перетворенням відповідно до сучасних критеріїв і вимог [8, с. 199]. На відміну від терміна «політичний розвиток», термін «політична модернізація» вживається переважно щодо країн, які здійснюють перехід від традиційного до індустріального суспільства. За допомогою понять «перехід», «транзит», «демократизація» в науковій літературі позначають процеси руху політичної системи

до демократичного устрою. Так, поняття транзиту поєднує будь-які за своєю формою і змістом процеси переходу від старого, недемократичного стану до демократії. Отже, демократичний транзит являє собою політичний процес, що має лінійний характер розвитку: від розпаду тих або інших різновидів авторитаризму до поступового вибудовування консолідованої демократії ліберального типу [9, с. 123–124]. Демократизація являє собою певну спрямованість політичного процесу, що характеризується розширенням політичних прав і свобод громадян, політичним і ідеологічним плюралізмом, збільшенням форм участі населення в політичному житті, децентралізацією державної влади, реалізацією принципу розподілу влади, розбудовою громадянського суспільства тощо [3, с. 83–84; 8, с. 49–50].

Отже, категорії «демократичний транзит» і «демократизація» акцентують увагу на змінах у функціонуванні політичних систем, що спрямовані на розбудову демократичного політичного режиму, тобто відбивають ті зміни, які відбуваються в період між розпадом авторитарного режиму й забезпеченням верховенства демократичних принципів реалізації влади. Проте варто зауважити, що зазначені категорії, які за своїм змістом мають відбивати динаміку розвитку сучасних соціальних і політичних систем, насправді не відбивають реальне різноманіття, складність і багатомірність тих процесів, які відбуваються сьогодні на посттоталітарному (посткомуністичному) просторі. Найбільш продуктивним для аналізу особливостей таких політичних процесів видається використання категорії «трансформаційний процес», під яким розуміється набуття політичною системою нових рис, зміна політичних стандартів і цінностей; радикальні структурні зміни, спрямовані на досягнення якісно нового стану системи [3, с. 241]; процес істотної зміни умов і механізмів функціонування політичної системи загалом або її окремих частин, що призводять до виникнення нових форм політичних організацій та інститутів, до зміни форм державного правління або політичного режиму [10]. Ця категорія є нейтральною стосовно оцінювання динаміки та напрямів суспільного процесу: не маючи зайвого ідеологічного навантаження, вона дає змогу більш адекватно проаналізувати основні чинники, що впливають на характер перебігу та розвитку політичних процесів. Більше того, на нашу думку, ця категорія має використовуватися сьогодні як ключове поняття в дослідженні сучасних суспільств стосовно більшості основних аспектів соціального та політичного розвитку, від глобальної трансформації світового співтовариства до трансформації політичних еліт або культури.

Основним змістом трансформаційного процесу є якісна та комплексна зміна структури й функціону-

вання політичної системи суспільства, динаміка та результативність якого залежить від здатності політичних інститутів і основних політичних акторів реагувати на внутрішні й зовнішні виклики. Отже, політична трансформація може бути визначена як процес кардинальних змін характеру, структури та механізмів функціонування політичної системи, спрямований на досягнення якісно нового стану системи – її інституціональної сфери, а також норм, цінностей і моделей політичної поведінки.

Отже, поняття «трансформація» безпосередньо відбиває поступові сутнісні зміни у функціонуванні політичної системи, проте, на відміну від усіх інших суміжних категорій, не передбачає заданих, лінійних змін. Трансформація також не передбачає обов'язкової наявності вектора розвитку: вона може бути прогресивною, регресивною, а може мати складний (нелінійний) характер. Головне в трансформації – саме перетворення форм і змісту політичного життя, його інституціональної сфери, норм, цінностей, моделей політичної поведінки [3, с. 241]. Що стосується модернізації, то, на відміну від трансформації, вона безпосередньо не пов'язана з докорінними змінами суспільної та політичної систем, а зазвичай спрямовується лише на вдосконалення їх структурно-функціональної або управлінської організації.

Отже, той або інший різновид політичного процесу визначається характером, спрямованістю й інтенсивністю політичних змін, під якими можуть розумітися перехід політичної системи з одного стану в інший; перетворення, що відбуваються в політичній структурі суспільства, політичній культурі й політичній поведінці; становлення та розвиток політичних інститутів; ускладнення форм політичної взаємодії тощо. Серед усіх різновидів процесів політичного розвитку, що визначають динаміку розвитку соціальних і політичних систем, найбільш повно зміст і особливості політичних перетворень, які відбуваються в сучасній українській державно-правовій дійсності, характеризує саме «трансформаційний процес», під яким розуміється процес кардинальних змін характеру, структури й механізмів функціонування політичної системи, спрямований на досягнення якісно нового стану системи – її інституціональної сфери, а також норм, цінностей і моделей політичної поведінки, що знаходять своє відповідне закріплення на рівні політичної культури та правосвідомості громадян.

Література

1. Желтов В.В. Политология / В.В. Желтов. – Ростов н/Д : Феникс, 2004. – 512 с.
2. Мухаев Р.Т. Политология / Р.Т. Мухаев. – М. : Юнити-Дана, 2007. – 495 с.
3. Новейший политологический словарь / авт.-сост. Д.Е. Погорельский, В.Ю. Фесенко, К.В. Филиппов. – Ростов н/Д : Феникс, 2010. – 318 с.

4. Ольшанский Д.В. Политико-психологический словарь / Д.В. Ольшанский. – М. : Академический проект ; Екатеринбург : Деловая книга, 2002. – 576 с.

5. Человек и общество : [краткий энциклопедический словарь-справочник (политология)] / отв. ред. Ю.С. Борцов, науч. ред. И.Д. Коротец. – Ростов н/Д : Феникс, 1997. – 608 с.

6. Политология : [підручник для вищ. навч. закладів] / за заг. ред. канд. філос. н. Ю.І. Кулагіна, д-ра іст. н., проф. В.І. Полуріза. – К. : Альтерпрес, 2002. – 612 с.

7. Политология : [підручник] / за заг. ред. проф. В.Г. Кремень, проф. М.І. Горлача. – Х. : ДЦ «Єдиногор», 2002. – 640 с.

8. Политологический словарь / за ред. проф. В.І. Астаховой та проф. М.І. Панова. – Х. : Прапор, 1997. – 199 с.

9. Мельвиль А.Ю. Демократические транзиты / А.Ю. Мельвиль // Политология: Лексикон / под ред. А.И. Соловьева. – М. : РОССПЭН, 2007. – С. 123–134.

10. Политическая наука и искусство управления: сетевой образовательный проект : [мультимедийное учебно-методическое пособие] / авт. и сост. И.И. Санжаревский, д. полит. н., проф. – Тамбов : РАНХиГС, 2015. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.glos.virmk.ru/01_t.htm.

Анотація

Пампура М. В. Політична трансформація як сучасний різновид процесу розвитку політичної системи. – Стаття.

У статті розглянуто сучасні наукові підходи до визначення поняття «політичний процес», проаналізовано його структуру й особливості. Визначено основні види сучасного політичного процесу. Досліджено зміст і характерні ознаки процесу політичної трансформації, а також її співвідношення з іншими різновидами політичного процесу.

Ключові слова: політичний процес, політична трансформація, політичний розвиток, політичні зміни, модернізація, демократизація, транзит.

Аннотация

Пампура М. В. Политическая трансформация как современная разновидность процесса развития политической системы. – Статья.

В статье рассмотрены современные научные подходы к определению понятия «политический процесс», дан анализ его структуры и особенностей. Определены основные виды современного политического процесса. Исследованы содержание и характерные особенности политической трансформации, а также её соотношение с другими видами политического процесса.

Ключевые слова: политический процесс, политическая трансформация, политическое развитие, политические изменения, модернизация, демократизация, транзит.

Summary

Pampura M. V. The political transformation of a modern kind of development process of the political system. – Article.

The contemporary scientific approaches of understanding of content the notion “political process” are considered. The main types of modern political processes are determined. The content and specific features of transformational processes are defined. Analyzes of the interrelation of political transformation with other types of political processes were prepared.

Key words: political process, political transformation, political development, political change, modernization, democratization, transit.